

Віталій Кривошеїн

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Віртуалізація держави: переваги та ризики для України

Доведено, що віртуалізація держави створює не тільки нові можливості для удосконалення принципів організації політичного устрою та саморозвитку й ідентифікації людини та породжує такі ризики: порушення адекватності сприйняття реальності, формування медіазалежності, збільшення можливостей для обману і маніпуляції свідомістю, поширення негативного медіаконтента, деструктивні дії в кіберпросторі, застосування інформаційної зброї тощо. Розкрито, що з розвитком мережових відносин втрачають ефективність традиційні механізми зворотного зв'язку, спостерігається загальна деполітизація населення, зростає недовіра до державних інститутів; з'являється необхідність подолання зростаючих негативних тенденцій, і дії акторів громадянського суспільства в інформаційному (віртуальному) просторі можуть виступати вирішальним засобом демократизації суспільного життя.

Ключові слова: технологізація політики, кіберпростір, мережева держава, загальні ризики віртуалізації, ризикованість віртуалізації держави

Virtualization of the state: advantages and risks for Ukraine

Vitalii Kryvoshein, Oles Honchar Dnipro National University

It is proved that the virtualization of the state creates not only new opportunities to improve the principles of political organization and self-development and human identification and creates the following risks: violation of the adequacy of perception of reality, media dependence, increased opportunities for deception and , use of information weapons, etc. It is revealed that with the development of network relations the traditional feedback mechanisms lose their effectiveness, there is a general depoliticization of the population, growing distrust in state institutions; there is a need to overcome the growing negative trends, and the actions of civil society actors in the information (virtual) space can be a crucial means of democratizing public life.

Keywords: technologicalization of policy, cyberspace, network state, general risks of virtualization, riskiness of state virtualization

У добу радикальних соціальних і культурних зрушень, прискорення глобалізаційних процесів, зростання ризиків і небезпек, що загрожують людству, посилюють свій вплив на політичні процеси різноманітні технології, зокрема й управлінські. Технологізація політики та інших сфер суспільного життя починає перетворюватися в одну з провідних тенденцій світового суспільного розвитку. Сьогодні спостерігається зростаючий вплив сучасних інформаційно-комунікаційних технологій на процес взаємодії державних, приватних та громадських інститутів. Інтерес до цієї проблеми для України обумовлений необхідністю модернізації демократичного режиму й адаптації його до сучасних умов. Справжній демократичний режим, що передбачає участь громадян в управлінні державою і підзвітність діяльності

органів влади населенню (або, як мінімум, громадський контроль над владою), постійно потребує ефективних засобів взаємодії громадянського суспільства з системою державного управління. І в процесі переходу до інформаційного суспільства такими засобами стали інтернет-технології. У міру розвитку в країні інтернету, появи мережових спільнот, блогосфери, офіційних урядових порталів і загалом віртуалізації політики, виникає залежність публічного державного управління від громадянської активності в інтернет-середовищі, що спонукає владу вибудовувати нову модель взаємовідносин «влада-суспільство», що базується на інформаційно-комунікаційних технологіях.

Серед соціально-політичних технологій особливе місце посідають технології віртуалізації політичного простору та інститутів.

Заміщення реальних речей і вчинків образами-симуляціями сьогодні можна спостерігати майже в усіх сферах життя людини, що дає підставу говорити про віртуалізацію держави як політично організованого суспільства, коли відбувається відображення елементів державно-політичної системи в інформаційному (віртуальному) політичному просторі. Утворення за допомогою віртуалізації інформаційного (віртуального) політичного простору призводить до заміщення традиційних політичних інститутів (перш за все держави) їх симуляціями, тобто уявними аналогами, які у свідомості людей мають статус цілком реальних, до формування нового типу соціально-політичної організації – мережевої держави. Інформаційний (віртуальний) простір дедалі все активніше нарощує свій соціальний вплив на суспільство та стає тим соціальним середовищем, яке як барометр віддзеркалює соціально-політичну ситуацію в країні та детермінує інтеграційні процеси в суспільстві.

Проблемі віртуалізації держави і наслідкам її впровадження в політичну практику присвячено праці таких відомих західних авторів, як П. Дракер, М. Кастельс, М. Маклюен, Дж. Нейсбіт, Дж. Стігліць, Е. Тоффлер, а також У. Бек, Ж. Бодрійяр, П. Бурд'є, Ю. Габермас, М. Епштейн, Н. Луман та ін. У вітчизняному науковому дискурсі віртуалізація розглядається здебільшого в динамічному ракурсі такими авторами, як В. Брязкун, О. Висоцький, О. Заславська, О. Потерейко, В. Пугач та ін.

Зокрема, стосовно віртуалізації держави О. Потерейко наголошує на її багатоаспектному характері. Процес віртуалізації зумовлений переходом діяльності органів держави у віртуальний простір Інтернету, яка виводить реалізацію функцій держави та можливості впливу на населення на новий рівень. З огляду на це віртуалізація держави визначається як система принципів, інструментів (детериторіалізація, дискурсивізація, медіатизація та ін.), які поєднують конструктивні та деструктивні наслідки, що проявляється у ставленні до інституту громадянства, мірі лояльності до держави, руйнуванні національної ідентичності, обмеженні суверенітету, глобальній

технологічній залежності тощо, тим акцентуючи увагу на статичному розумінні цього процесу (Потерейко, 2020, с. 3).

На нашу думку, головним джерелом ризикованості віртуалізації держави є те, що відбувається відображення елементів державно-політичної системи в інформаційному (віртуальному) політичному просторі, унаслідок чого традиційні політичні інститути (і перш за все держава) заміщуються їх симуляціями. Такі зміни у функціонуванні держави можуть призвести до серйозних негативних наслідків – до руйнування духовного світу людини, розриву усталених соціальних зв'язків та формування «мережевого індивідуалізму», зняття моральних бар'єрів, падіння відповідальності тощо. На пострадянському просторі ризики віртуалізації держави набувають гібридного характеру, оскільки актуалізуються одразу в трьох сферах: у роботі інформаційно-комунікаційних технологій, у функціонуванні політичного режиму, у діяльності інститутів (формальних і неформальних) громадянського суспільства (Кривошеїн, 2020, с. 11).

Говорячи про можливі ризики віртуалізації держави, варто співвіднести їх із загальними ризиками віртуалізації, основними з яких є такі:

– порушення адекватності сприйняття реальності: обсяги інформації, що споживається сучасною людиною, безперервно зростають. При цьому велику її частину реципієнт отримує не за рахунок безпосереднього контакту з подією, а через засоби масової інформації – і в першу чергу електронні – телебачення та інтернет, чим забезпечується розширення простору соціального досвіду індивіда за рахунок віртуального підключення тих пластів соціальної дійсності, з якими він не взаємодіє в своєму реальному житті. Віртуальні об'єкти і ситуації переплітаються з об'єктивним знанням людей, у результаті чого в масовій свідомості утворюється специфічне поле суб'єктивності. Мірою зростання сили впливу віртуальної реальності починає все більше проявлятися тенденція її конкурування з фізичною реальністю за ступенем впливу на людину, що робить для неї все більш складним розрізнення реальності й образів реальності;

– формування медіазалежності, яка обумовлюється такою характеристикою аудіовізуальних мас-медіа, як їх особлива привабливість для споживача інформації;

– збільшення можливостей для обману і маніпуляції свідомістю: обмеженість можливостей верифікації інформації робить індивіда вразливим в плані дезінформації (обману) або маніпуляції свідомістю, на що звернув увагу ще в 1968 році американський вчений Р. Макнейл у своїй книзі «Машинна маніпулювання народом» (1968);

– поширення негативного медіаконтента як такого, що приваблює увагу аудиторії: руйнівний вплив подібних матеріалів здійснюється шляхом формування певних стереотипів сприйняття, уявлень про домінуючі соціальні цінності, соціально бажані або допустимі форми поведінки – йдеться про таку тематизацію медіаповідомлень: девальвація традиційних моральних цінностей і норм; легітимація соціально неприйнятних форм поведінки; пропаганда або виправдання соціальних патологій (алкоголізму, наркоманії, проституції); формування або актуалізація в суспільній свідомості негативних стереотипів сприйняття певних соціальних груп, що сприяють розпалюванню ненависті і ворожнечі щодо певних соціальних груп тощо;

– деструктивні дії в кіберпросторі: оскільки на комп'ютерах окремих користувачів і в інтегрованих банках даних зберігається важлива інформація, включаючи персональні дані і відомості, що становлять державну таємницю, втрата або спотворення яких можуть завдати істотної шкоди як конкретного користувача, так і державі в цілому. Крім того, підключення в мережу комп'ютери державних і громадських служб, стратегічно значимих компаній складають елементи так званої «критичної інфраструктури», від роботи якої залежить нормальне функціонування систем життєзабезпечення;

– застосування інформаційної зброї як сукупності засобів і способів деструктивного інформаційного впливу на об'єкти інформаційної інфраструктури і окремих людей, що може призвести до інформаційних війн або інформаційного протиборства.

Крім означених тенденцій, ключову роль у віртуалізації держави відіграють чинники, на основі яких сучасна держава виконує свої внутрішні і зовнішні функції. Сьогодні, як вірно зауважує О. Потерейко, «держава поступово втрачає або видозмінює чотири основні ознаки, закріплені Конвенцією Монтевідео: постійне населення, визначена територія, уряд, здатність вступати у відносини з іншими державами. Названі класичні характеристики держави більшою чи меншою мірою екстраполюються до інформаційного простору (кіберпростору), в результаті чого класичний інститут держави модифікується. Функціонуючи в умовах сучасного кіберпростору, який динамічно розвивається, сучасні держави отримують як нові можливості, так і опиняються перед новими викликами». Отже, процес віртуалізації «виводить реалізацію функцій держави та можливості впливу на населення на новий рівень» (Потерейко, 2020, с. 6).

З огляду на це, індикаторами віртуалізації базових ознак держави є: а) щодо постійного населення – поступовий відхід від ідеї етнічної нації як такої, що наділена панівними правами визначати владу на території певної держави; перехід формування ідентичності громадян держави в площину інформаційного простору, який не завжди вдається ефективно контролювати державі; творення космополітичного світогляду в результаті уніфікації комунікативних платформ; усвідомлення глобальних загроз для всіх держав і розуміння потреби кооперації для їх подолання чи мінімізації наслідків; загострення різних форм націоналізму як засіб протистояти «розмиванню» кордонів та ін.; б) щодо території – мобільність, здатність швидко долати значні відстані, яка поступово призводить до ігнорування чинника територіальності в формуванні ідентичностей; могутність держави обумовлена її інформаційно-комунікаційною спроможністю; універсалізація глобальних загроз і як наслідок – їх вихід за межі державних кордонів – зумовила необхідність спільно шукати відповіді на новітні виклики та ін.; в) щодо уряду – переміщення капіталу; значна демократизація (при одночасному погіршенні якості демократії); «розпорошення» авторитетів; стрімке поширення

інформаційно-комунікативних технологій урядування (е-демократія, е-врядування) та ін.; г) щодо міждержавних відносин – добровільна відмова держав від частини свого суверенітету, керуючись національними інтересами, що призводить до «розмивання» ідеї суверенітету, відкритості кордонів, універсалізації ризиків та зростання інформаційних протистоянь; правотворча та судова діяльність, яка визнається всіма учасниками міжнародних взаємодій і поширюється на відносини в кіберпросторі; розв'язання конфліктів здебільшого здійснюється за допомогою різноманітних механізмів «м'якої сили», а протистояння між державами часто супроводжуються або заміщаються інформаційними конфліктами (маніпуляції, пропаганда, спотворення новин тощо) (Потерейко, 2019).

В Україні процеси віртуалізації держави зазнають деяких особливостей. Наприклад, одним із важливих наслідків віртуалізації держави є виникнення віртуального громадянства, крайньою формою якого є створення інституту світового громадянина – до його базових характеристик відносять освіченість та лояльність, схильність до постійного переміщення, здатність до пошуку спільної мови з представниками різних держав, усвідомленість себе частиною світового процесу. У цьому контексті для України, яка переживає кризу моногромадянства, актуалізується перспектива запровадження подвійного громадянства (полігромадянства).

Ще одним важливим наслідком віртуалізації держави є детериторіальність, яка спричинена мобільністю населення, технологічним поступом, швидкістю передавання інформації і має соціальні, культурні, символічні виміри. Відповідно, за своєю природою, детериторіалізація є процесом, який зумовлює втрату прив'язки соціальних процесів до фізичного простору, а в результаті та з усвідомленням людьми, що його заселяють. Між соціальною організацією та фізичним простором існують процеси обміну, які у свою чергу слід поділяти на матеріальні, політичні та символічні, серед них зараз домінують останні. І в

цьому аспекті детериторіальність розглядається як втрата територіальності, яка, наприклад, має місце в Україні після 2014 р. стосовно Автономної Республіки Крим, ОРДЛО. Також з огляду на процес віртуалізації, на нашу думку, продуктивнішою може бути застосування понять «ретериторіальність» (яка є процесом повторної територіалізації детериторіалізованого простору, що супроводжується створенням диференційованих і структурованих локальностей), «нетериторіальність» (яка не акцентує увагу на втрату чи повернення територіальності, а визначає неважливість територіальності для держави, що піддається віртуалізації), «екстериторіальність» (яка регулює відносини громадян держави на території інших держав або навіть в середині власної держави і заохочує вільне пересування світом, країною (зовнішня і внутрішня мобільність)).

Таким чином, віртуалізація держави, безпосередньо пов'язана з формуванням мережевої політичної реальності, створює не тільки нові можливості для удосконалення принципів організації політичного устрою та саморозвитку й ідентифікації людини, але й супроводжується такими негативними процесами, як руйнація духовного світу людини, розрив усталених соціальних зв'язків та формування «мережевого індивідуалізму», зняття моральних бар'єрів, падіння відповідальності, що породжує такі ризики: порушення адекватності сприйняття реальності, формування медіазалежності, збільшення можливостей для обману і маніпуляції свідомістю, поширення негативного медіаконтенту, деструктивні дії в кіберпросторі, застосування інформаційної зброї тощо. Крім того, з розвитком мережевих відносин втрачають ефективність традиційні механізми зворотного зв'язку, спостерігається загальна деполітизація населення, зростає недовіра до державних інститутів. З'являється необхідність подолання зростаючих негативних тенденцій, і дії акторів громадянського суспільства в інформаційному (віртуальному) просторі можуть виступати вирішальним засобом демократизації суспільного життя.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Кривошеїн, В. В. (2019). Соціально-політичні ризики віртуалізації держави. *Науково-теоретичний альманах Грани*, 22 (12), 5–14.

Потерейко, О. О. (2019). *Віртуалізація держави: теоретико-методологічний аналіз*. (Автореф. дис. канд.). Львів, 2019. 19 с.

MacNeil, R. (1968). *The People Machine: The Influence of Television on American Politics*. New York: Harper and Row.